

Погорецький Микола Анатолійович
завідувач кафедри Київського національного
університету імені Тараса Шевченка,
заслужений діяч науки та техніки України,
доктор юридичних наук, професор

Черниш Роман Федорович
старший викладач СК № 16 НА СБ України,
кандидат юридичних наук, капітан

Проблемні аспекти використання інформації, отриманої від конфідентів в інтересах кримінального судочинства

Криміногенна ситуація, яка склалася в державі, зобов'язує правоохоронні органи (в їх числі й органи та підрозділи Служби безпеки України) істотно підвищити ефективність своєї роботи, у тому числі, розробляючи з цією метою нові методи, форми та способи боротьби із злочинністю. Особливої актуальності в цьому аспекті набуває питання оновлення кримінально-процесуального законодавства та законодавства, що регулює оперативно-розшукову діяльність (далі ОРД). Зокрема потребує більш докладного нормативного врегулювання процедура отримання та подальшого використання в інтересах кримінального судочинства вербальної інформації, яка надходить у встановленому порядку від осіб, залучених до конфіденційного співробітництва з органами СБ України.

Проблему використання матеріалів ОРД вербального походження досліджували такі українські та зарубіжні вчені-процесуалісти і кри-

міналісти: Р.С. Белкін, Ю.М. Грошевий, В.Т. Маляренко, М.М. Михеєнко, В.Т. Нор, М.А. Погорєцький, М.А. Шумило, С.А. Шейфер та інші.

Одночасно, констатуємо значний науковий внесок учених у розробку окресленої проблеми, зауважимо, що їхні пошуки торкалися лише певних її аспектів та не стосувалися дослідження специфіки отримання та використання вербальної інформації спецслужбами для подальшого її використання в інтересах кримінального судочинства.

В науковій літературі до матеріалів ОРД вербального походження відносяться фактичні дані, отримані від оперативних джерел: 1) повідомлення осіб, які перебувають чи перебували в конфіденційних відносинах з підрозділами, що здійснюють ОРД; 2) пояснення; 3) письмові повідомлення приватних та посадових осіб про обставини злочину; 4) довідки чи рапорти оперативного працівника про результати бесіди з такими особами.

Як свідчить практика, в умовах сьогодення найпоширенішим видом матеріалів ОРД вербального походження, які використовуються в інтересах кримінального судочинства, є повідомлення особи, яка перебуває в конфіденційних відносинах з підрозділами, що здійснюють ОРД.

Вважається, що у більшості випадків інформація щодо обставин вчинення злочину, якою володіють оперативні джерела, може кардинально вплинути як на процес досудового слідства, так і судового розгляду справи. Зважаючи на це, особливої актуальності набуває питання розробки та нормативного закріплення способів і форм введення такої інформації до кримінального процесу.

Аналогічної думки дотримується й законодавець. Зокрема, в ст. 275 «Використання конфіденційного співробітництва» проекту КПК України № 9700 від 13.01.2012 р. передбачено, що при проведенні негласних слідчих (розшукових) дій слідчий має право використовувати інформацію, отриману внаслідок конфіденційного співробітництва з іншими особами, або залучати цих осіб до проведення негласних слідчих (розшукових) дій у випадках, передбачених Кодексом.

На нашу думку, залучення конфідентів до проведення негласних слідчих (розшукових) дій повинно відбуватися за наступних умов:

- а) в межах роботи за відповідною оперативно-розшуковою справою;
- б) якщо документування протиправної діяльності за допомогою інших оперативно-розшукових заходів є неможливим або його здійснення є досить складним;
- в) недопущення передумов до розшифрування належності особи до негласного апарату органів СБ України перед будь-яким суб'єктом кримінального судочинства;

- г) при наявності письмової згоди конфідента на його залучення до документування протиправної діяльності;
- д) засвоєння особою, залученою до конфіденційного співробітництва, основних форм і методів роботи органів СБ України та способів конспірації;
- ж) створення належних умов для забезпечення особистої безпеки, джерела оперативної інформації.

Для того щоб визначитися з механізмом використання інформації, отриманої в ході конфіденційного співробітництва органами СБ України з громадянами, особами без громадянства або іноземцями, доцільно проаналізувати практику зарубіжних країн з цього питання.

Аналізуючи процесуальне законодавство ФРН, можна дійти висновків про те, що для вирішення окресленої проблеми використовують такі інститути як «комісарський допит свідка» (допит свідка судом або одним із суддів з виключенням його особистої безпосередньої участі в судовому засіданні) та «показання з чужих слів» («показання зі слуху»), що дозволяє давати показання в суді працівнику поліції як свідку щодо обставин, які йому стали відомі від його оперативного джерела, без розкриття особи останнього.

Однак, вказані способи використання інформації, отриманої від оперативних джерел в інтересах кримінального судочинства, є неприйнятними для вітчизняного кримінального процесу. Адже, «комісарський допит свідка» являє собою частину судового розгляду справи, яка по суті відбувається поза судовим засіданням. Така форма допиту свідка обмежує принцип безпосередності і усності кримінального процесу, оскільки не всі судді в разі розгляду справи колегією суддів або за участю присяжних чи народних засідателів та сторони обвинувачення й захисту можуть почути такі показання у суді, поставити ті чи інші питання свідку з приводу його свідчень, що обмежує їх можливість безпосереднього дослідження та оцінки такого доказу, а також принципи змагальності та рівності сторін.

Щодо такого правового інституту, як «показання з чужих слів» («показання зі слуху»), то, оперативний працівник у ході допиту його як свідка у встановленій кримінально-процесуальній формі, не може об'єктивно передати обставини сприйняття його джерелом тих фактів, відомості про які він повідомляє. Показання в суді таких свідків неминуче викличе потребу в учасників процесу та суду допитати першоджерело, яке сприймало факт злочину та інші обставини, що з ним пов'язані. Такі показання практично неможливо перевірити за допомогою процесуальних засобів сторонам обвинувачення та захисту у змагальному кримінальному процесі.

В КПК ФРН (§251) передбачена можливість заміни в судовому засіданні допиту свідка, співучасників чи інших суб'єктів зачитуванням протоколу попереднього допиту, що за умови належного процесуального оформлення може бути визнаний допустимим. При цьому, доказове значення цього протоколу оцінюється безпосередньо судом.

Серед науковців відсутня єдність думок стосовно того, чи можна використовувати зазначену процедуру в правовій системі України, та чи є дані, отримані в результаті її застосування настільки цінними, щоб дозволити порушувати основоположні принципи кримінального процесу для їх отримання.

Вважаємо, що беручи до уваги необхідність використання матеріалів ОРД (зокрема, й даних, отриманих від осіб залучених до конфіденційного співробітництва) в інтересах кримінального судочинства, непотрібно повністю відкидати такий спосіб, як зачитування протоколу попереднього допиту в судовому засіданні. При цьому зважати потрібно на те, що його необхідно використовувати лише у виключних, прямо передбачених в кримінально-процесуальному законодавстві випадках.

Однією з головних проблем, які перешкоджають використанню зазначеного способу введення матеріалів ОРД до кримінального судочинства є те, що в результаті вищезазначеного застосування, відбувається часткове обмеження судової влади. Це виражається в тому, що в суду відсутня можливість самостійно перевірити достовірність інформації в процесі безпосереднього спілкування зі свідком. Достовірність їх походження фактично «презумпціонується».

Для порівняння зазначимо, що у відповідності до постанови Верховного Суду ФРН, відсутність в протоколі відомостей про особу не є підставою для автоматичного відхилення такого протоколу, однак достовірність викладеної інформації потребуватиме особливої оцінки.

Враховуючи вищевикладене, зауважимо, що хоча такий варіант введення до кримінального процесу даних, отриманих від осіб, залучених до конфіденційного співробітництва, як оголошення їх попередніх свідчень й має місце, однак, вказані заходи не дозволять уникнути цілої низки проблем, зокрема, пов'язаних, по-перше, зі станом «конфіденційності» свідка та перевіркою достовірності його свідчень, а, по-друге, з реалізацією права на захист підозрюваного, обвинуваченого, підсудного та його межами тощо.

Зважаючи на сучасний стан розвитку кримінально-процесуального законодавства та певний досвід в сфері використання повідомлень осіб, які залучені до конфіденційного співробітництва, вважається, що оптимальним способом використання такої інформації є допит особи

залученої до конфіденційного співробітництва в процесуальному статусі свідка в ході розслідування конкретної кримінальної справи При цьому, в процесі допиту інформація про те, що свідок є конфідентом, з метою конспірації не розголошується ані перед слідчим, ані перед будь-яким іншим суб'єктом.

Отже, доказом на досудовому слідстві стає не письмове повідомлення особи, яка перебуває з підрозділом, який здійснює ОРД, у негласних конфіденційних відносинах, а усні показання свідка.